

36 szám kiadás

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
51. szám KIADVÁNYAI 51. szám

1051959

BRÜNN NEVÉRŐL

ÍRTA
MELICH JÁNOS

**MTA
KIK**

B U D A P E S T
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1 9 4 0

ARA: —60 P.

81.98
873194

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Néhány évvel ezelőtt DR. BERÁNEK J. FERENC pardubicei cseh tudós levélben azt kérdezte tőlem, foglalkoztam-e *Brünn* városa nevének eredetével, s ha foglalkoztam, mi róla a nézetem. Említette, hogy a név eredetéről több magyarázat van, de egyik sem kielégítő.¹ Levelére azt feleltem, hogy ismerem azt, ami e névről BRANDL „Glossariumá”-ban van, olvastam az 1907. évig megjelent magyarázatoknak azt az összefoglalását, amely ČERNÝ és VÁŠA „Moravská jména místní” (V Brně, 1907.) című kitűnő könyvében van, tudok SCHWARZ ERNŐ prágai német egyetemi tanár megfigyelési kísérletéről, s ismerem BRÜCKNER SÁNDOR nyug. berlini egyetemi tanár nézetét is. Megírtam, hogy a név eredetéről nekem is van egy ötletem, közöltem is, hogy mi ez, de megjegyeztem azt is, hogy az ötletet szaklap részére egyelőre nem írom meg.

A nyáron a felszabadult területek középiskolai tanárai részére rendezett tanfolyamon a honfoglaláskori Magyarországrol tartottam összefoglaló előadást. Ott beszélnem kellett azokról az akadályokról is, amelyek a földrajzi nevek nyelvészeti magyarázásában a kutató elé tornyosulhatnak. Említettem, hogy az ilyen magyarázatokban nem szabad teret engedni nacionalista érzelmeinknek, amire pedig minden nemzet tudósai között nem egyben sokszor megvan a hajlandóság. Példákat is idéztem a közelmúltból, első sorban az utóbbi húsz esztendő idevonatkozó cseh és tót tudomány irodalmából. Ekkor megemlítettem BERÁNEK J. FERENC úrral való levélváltásomat, előadtam, mit mondtak eddig a névről, s közöltem a magam ötletét is.

ČERNÝ és VÁŠA idézett művében (181) így foglalta össze az 1907-ig felmerült magyarázatokat: „*Brno*, a szó gyökere és jelentése ismeretlen, vö. ó-szláv *brnoje* 'lutum', szlovén *brn* 'Flussschlamm'; vö. *Brno* 1052-ből és azóta többször. A név különböző magyarázatai közül a legtöbb helyesléssel ROYT V. magyarázata találkozott, szerinte a szó jelentése: 'agyagos' (hlinné; l. fentebb ó-szláv *brnoje* 'lutum', szlovén *brn* 'Flussschlamm' és vö. Č. M. M. 1869: 69). Ezt fogadta el MIK-

¹ E helyen köszönöm DR. BERÁNEK J. FERENC úrnak, hogy levélváltásunk alkalmával több becses műre hívta fel a figyelmemet, amelyek munkámban hasznomra voltak.

LOSICH, Die slav. Ortsnamen, BRANDL, Rozpr. p. 67 (és Glosarium), PRUSÍK, Č. Olom. M. II, 145 és PRASEK, Č. M. M. 1904. 435. — Egyes régészek *Brünn* nevében Ptolemaeus *Eburodunum* szavát látták, hozzájuk hajlik ŠUJAN „Dějiny Brna“ című művében, azonban úgy, hogy egy másik nézetét is közli. Azt mondja, hogy *Brno* összefügg az ó-szláv *bronja*, cseh (több.) *brně* = *brnění* szóval, a helynév jelentése tehát: 'természettől vagy emberektől is megerősített hely' (= 'místo pevné polohou neb i opevněním'). ŠUJAN azonban feleli, hogy *bronja*, *brně* az ó-felnémet-*brunja* átvétele (vö. *bronja* 'lorica, Panzer'). — SEDLÁČEK ÁGOST (l. Č. M. M. 1906: 146) *Brünn* régi *Brnen* (így 1090., 1099. stb.) alakjai alapján azt tartja, hogy csehül a nevet *Brnno*-nak, két *-nn*-nel kellene írni, amire különben már ŠUJAN i. m. 46 figyelmeztetett, s úgy gondolta, hogy *Brnen* = *Brnen hrad* (azaz *brn*-ból való vár), *Brno* meg = *Brnno místo* (azaz *brn*-os hely). Ehhez csatlakozott VODIČKA TH.: Č. Olom. Mus. I, 170. Itt a *Brno* nevet a *Hlinné* helynévvel veti egybe s hivatkozik a *brněnský* melléknévre. A *brněnský* melléknév lehet vegyülék alak *brnský* melléknévből és *Brněné* 'brünniek' főnévből. *Brnno* írott alak különben megvan már Dalimil krónikájában (l. GEBAUER, Slov. staroč). — Újabb magyarázatot kísérelt meg *Brno* = *Brünn* nevééről VÁLEK (l. Č. M. Mus. 1907: 56). VÁLEK szerint *Brno* *Brdno*-ból lett, *brdo* meg a. m. 'útvar hrbovítý, hegyes-halmos alakulás'. Magyarázatában hivatkozik *Zábrdovice* helynévre. A *-dn-* csoportban azonban a *d* kiesésére régi adataink nincsenek az egy **z jeno* = *z jedno* 'gleich, gleichsam'-ot kivéve. Ez azonban, minthogy határozó szó, analógiával magyarázandó. *Zábrdovice* sem magyaráz meg semmit sem, mert patronymicum. — *Brno* német *Brünn* neve a régi cseh nyelvjárási *Brino* kiejtésen alapszik; itt az *i* szótagképző *r* mellé fejlődött az illető cseh nyelvjárásban (= *i* průvodní hláska k *r*). Ebből az *i*-ből az *r* mellett egykor hangzott ósszláv *jer*-re következtetni nem lehet. — *Brno*, *Brňany*, *Brná*, *Brněnec* nevű helyek vannak vagy voltak Csehországban, *Brňany*, *Brňáčko*, *Úsobrna* nevéük Morvaországban. — Eddig terjed ČERNÝ és VÁŠA összefoglalása s az egyes magyarázatokról adott híralata.

Az összefoglalásban ČERNÝ és VÁŠA nem sorolt fel minden addig felmerült megfajtási kísérletet. Így pl. a BRETHOLZ „Geschichte der Stadt Brünn“ című művében kifejtettet nem említi. A magyarázatot SCHWARZ ERNŐ „Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle“ (München u. Berlin, 1931.) című művéből (18) idézem. SCHWARZ ezt írja: „KIEPERT »Atlas antiquus. Text zur Karte 24: Germania« lehetségesnek tartja, hogy Ptolemaeus *Eburon*-ja és *Brünn* azonos. Nyelvileg ezt semmiképen nem lehet igazolni. Nem igazolhatók azok a magyarázatok sem, amelyeket idevonatkozólag műkedvelő keltológus nyelvészek felállítottak. Helytelen BRETHOLZ »Geschichte

der Stadt Brünn« (10. l.) származtatása is; szerinte *Brünn* neve a kelta *brig* 'hegy, halom' szóval függne össze.

Az 1907. év, t. i. ČERNÝ és VÁŠA könyvének megjelenése óta — tudomásom szerint — csak SCHWARZ ERNŐ és BRÜCKNER SÁNDOR írt a *Brünn* ~ *Brno* név eredetéről. SCHWARZ ERNŐ „Zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern“ (Reichenberg i. B. 1923.) című művében (67) ezeket mondja: „Morvaország fővárosának a nevét eddig nem sikerült egyértelműen megmagyarázni. Az oklevelek 1052-től említik: *Brnen*, *Brenne*, *Brinensis*, a XIII. században *Brunna*, *Dalimil* német fordításában *Brunna* van. ČERNÝ és VÁŠA ismeretlen gyökerű és jelentésű névnek mondják...“ Ezután SCHWARZ bírálja a legelfogadottabb magyarázatot (l. fentebb ó-szláv *brnъje* 'lutum'), majd elmondja, hogy Morvaország fővárosát a XI–XII. században ismerték a németek is. A szláv *br-* kezdetű szavak, nevek a németben maradhattak *br-* kezdetűek, a többség azonban *fr-* kezdetű lett. Ez alapon ő *Brünn* nevéül a XIII. századig egy német **Frin* vagy **Frun* alakot vélna. „Minden akadály megszűnik,“ — folytatja SCHWARZ — „ha ugyanolyan fejlődésmenetet veszünk fel, mint (cseh) *Usobrno* = (német) *Hausbrunn* (l. i. m. 66) névnel, s feltesszük, hogy a kvád **Brunno*, illetőleg dat. (loc.) **Brunnin* 'beim Brunnen' [értsd: a kút melletti lakosok → *Kút* vö. *Szentkút* stb.] az eredeti alak, ebből szabályosan elő-cseh [nála: alt-slavisch] **Brno*, illetőleg **Brunno* > cseh *Brno*-, illetőleg *Brnen*-nek kellett alakulnia. A két *-nn*-nel írt oklevélbeli adatok, úgyszintén *Brunna*, *Brunn* így megmagyarázódnának: az utóbbi alakok német helyesírással írt alakok volnának. A mai német *Brünn* : *Brunnin*-ből umlautos, s nem, ami kevésbé valószínű, cseh nyelvjárási kiejtés alapján keletkezett alak volna. Az így kvádnak magyarázott név *Hausbrunn* (~ cseh *Usobrno*) és *Olmütz* (~ cseh *Olomouc*) nevekkkel együtt [a szerző ezeket is germán: kvádoknak magyarázza] bizonyíték lehetne arra, hogy Morvaország egyes részein a kvád idők (Kr. u. II–V. század) óta a mai napig megszakítás nélküli németiség él.

SCHWARZ *Brünn*-ről adott magyarázatát 1931-ben is fenntartotta, *Hausbrunn*-ét és *Olmütz*-ét azonban elejtette. Ekkor megjelent „Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle“ című művében (44) ezt írja: „A csehek mai lakóhelyeikre a VI. században vándoroltak be; bizonyos, hogy az ott talált germán töredékektől folyó-, hegy- és helyneveket vettek át. De nem könnyű e folytonossági helynevek magyarázata“. Így *Hausbrunn* ~ *Usobrno* és *Olmütz* ~ *Olomouc* magyarázatát SCHWARZ elejti, s nem tartja germán folytonossági neveknek. „Folytonossági névnek leginkább még *Brünn* ~ cseh *Brno* neve magyarázható kifogástalanul. Ez a germán **Brunno* 'kút' név folytatója.“

A germán *Brunno stb. ~ Brünn: cseh Brno magyarázatát teljesen hibásnak tartja BRÜCKNER SÁNDOR. Prager Rundschau I, 499 említi SCHWARZ magyarázatát, s a nélkül, hogy rámutatna a magyarázat hibáira, egyszerűen kijelenti, hogy teljesen hibás. Szerinte a cseh Brno-nak a legpontosabban (így) megfelel a lengyel Breń (gen. Brnia) folyónév, a lengyel Breńsk és más lengyel helynevek jelentése: 'sár, mocsár, posvány', s így Brno „bizonyosan szláv eredetű név“.

Lehet, hogy újabban mások is írtak Brünn ~ Brno nevérről, nekem azonban csak a felsoroltakról van tudomásom.

Ennyi megfajti kísérlet után most, hogy az 1939 augusztus havában tartott tanári továbbképző tanfolyamon a magam megfajti kísérletét is előadtam, nem látom okát annak, miért ne közölném a szakemberekkel is azt, amit már nyilvánosan nagyobb számú hallgatóság előtt amúgy is elmondtam.

*

Azzal kezdem, hogy a magyarságnak Cseh- és Morvaországgal, csehekkel és morvákkal a honfoglalás óta megszakítás nélküli érintkezése van. A legvázlatosabb történelmi munkák alapján is kiki meggyőződhet erről. A morvákkal való megszakítás nélküli érintkezésre több munkát, értekezést idézhetnék. Kiemelem közülök ERNYEY JÓZSEF idevonatkozó értékes dolgozatait. Egyikükre, a „Morvaország magyar urai“ címűre PAIS DEZSŐ hívta fel a figyelmemet. Ez az alapvető értekezés (I. Turul 1925. XXXIX, 6—15) kiválóan alkalmas a megszakítás nélküli érintkezés szemléltetésére.

A megszakítás nélküli érintkezésből természetesen következik, hogy a morva- és csehországi folyó- és helynevek közül többnek csehből vagy németből vett, de a magyar nyelv törvényei szerint alakult magyar nyelvi formája volt, illetőleg ma is van. Megszakítás nélküli magyar nyelvi név Prága, amely a XII. század előtti ó-cseh Praga (mai cseh Praha; két rövid ajaktalan *a*-val) névből való. Ilyen a Morva folyó és ország neve is a morva-szláv: tót, cseh Morava névből.

Brünn-nek nincs ilyen megszakítás nélküli egyalakú neve. Ma Brünn-nek nevezzük, a német Brünn-ből. Volt azonban ettől eltérő hangalakú nevünk is a helyre. Ilyen eltérő hangalakú, de etimológiailag egyazon eredetű magyar nevei a városnak a következők:

1586-ból: Börön, Bakity Anna levelében, amelynek kelte: „Irtam Holicsban hétfőn Szent-Lőrincz után új szerént 1586.“ A levél idevonatkozó része ez: „Immár egynéhány esztendeje, hogy pörölnek azért az pénzért, és azért az költségért adósította meg is magát és most költenie kell érette és minden octávéra bemenni az morvi törvényre Börönbe és Olomuczba“ (DEÁK FARKAS, Magyar hölgyek levelei 45).

A XVII. századból: *Beren*, Kemény János Önéletírásában (Magyar Történelmi emlékek. Kiadja SZALAY LÁSZLÓ. I. Pest, 1856.; e műre és adatra ANGYAL DÁVID egyetemi tanár úr hívta fel a figyelmemet). Kemény János (1607—1662.) Bethlen Gábor és a Rákócziak hadjárataiban vett részt, így a morvaországiakban is. Az Önéletírásban Brünn nevére ezeket az adatokat találtam: „Innen megindulván az Fejérhegyen általménénk Szomolyán tájékján Morvára, és az svecziai armádát *Beren* obsidiójában tanálók.“ (441) | „hagyjon békét az generál *Berennek*, menjünk amazokra, és ha Isten kegyelméből megverhetjük . . .“ (444) | „de semmiképen nem inducálhatók és vonyhatók el *Beren alól* az generált, kiért ily szókkal is expostulál vala Croissi: Utinam nunquam fuisset *Beren*, sola enim reputatio domini campi-marscalei Torstensonii totum perdet negotium nostrum“ (445) | „míg Morvában levénk, és ők *Berent* obsidióban tarták“ (453).

A XIX. század elejéről: *Brin*, BERNOLÁK, Slowár Slovenskí . . . Lexicon slavicum . . . Budae, 1825—1827. Vö. „Brno . . . Hlavné mesto Morave: Bruna, Metropolis Moraviae: Brünn eine Hauptstadt in Mähren: *Brin*, fő városa Morva országnak“; — „brňenský . . . brunensis . . . brünner, brünnerisch: *brini*, *Brinből való*. Usus. Brňenské Sliwí, pruna brunensia, brünner Pflaumen, *Brini szilva*“; — brňenski, more brunensi, brünnerisch, *brini módon*“.

A hazai latinból csak a XV. századból van Brünn nevére adatom. Thuróczinak Brünnben 1488-ban megjelent „Chronica Hungarorum“ műve colophonjában ez van: „In inclita terre Morauiae ciuitate *Brunensi* . . .“ (I. SZABÓ K. III, 16), s ehhez a főnév: *Bruna* (I. SZENTPÉTERY, SRH. II. index).

A hazai latin név lehet átvétel a morvaországi latinból, ahol *Bruna* és *Brunna* a név, de lehet magyar ember alakítása is. Mind a két esetben a német *Brünn*-ből van latinositva. Hasonló latinositás sok van; pl. *Nürnberg*: hazai latin *Noriberga* MA.³ I. | cseh *Brod*, *Znojmo* ~ német *Brod*, *Znaim* ~ morvaországi latin *Broda*, *Znoyma* stb.

A fentebb idézett magyar *Börön*, *Beren*, *Brin*, *Brünn* nevek a mellett szólnak, hogy a városnak nyelvünkben nincsen olyan megszakítás nélküli állandó alakja, amilyen *Prága* vagy *Morva*.

Az én ötletem *Brünn* nevének eredetéről akkor keletkezett, mikor Bakity Anna levelét olvastam a DEÁK FARKAS-féle kiadványban. Lehet ennek harminc—harmincöt éve. Az ötlet az, hogy *Brünn* és a magyar *Berény* helynév azonos eredetű. Az ötletet sokszor elhessegettem magamtól, de bizony az mindig vissza-visszatért. Kezdetben nem tekintettem másnak, mint tudatomnak két név összecsengésén alapuló, ú. n. népetimológiáját. Két név összecsengésén alapuló, hol tudatos, hol nem

tudatos helynévi s más tulajdonnévi elkeresztelés minden időben előfordult, előfordul. Sok ilyen elkeresztelés van KOLLÁR JÁNOS „Národní Zpiewanky“ című művében (Buda, 1834—1835 I—II.) és még több ŠAFÁRIK J. PÁL „Slowanský Národopis“-ában (Praha, 1842.). A mi tudósaink közül különösen sok ilyen „magyarítás“-t csinált SÁNDOR ISTVÁN. Sokféle című folyóírása tele van velük. Kiemelem a sok közül a cseh *Husto-peč*-et (= német *Auspitz*), amelyet *Puszta-Pécs*-re, a svájci német *Bern*-t, amelyet *Berény*-re keresztelt el (I. Sokféle II, 151, XII, 223, 236, NyÚSz. 210). Emlékezetemben úgy élt, mintha a Sokfélében olvastam volna, hogy *Brünn* meg *Magyar-Berény*. A Sokfélében azonban hiába kerestem ezt; másutt kellett olvasnom, urát azonban nem tudom adni, hogy hol.

A *Magyar-Berény* elnevezést persze nem tartottam lehetetlenségnek. Aki *Brünn*-t *Magyar-Berény*-nek keresztelte el, az előtt kétségtelenül ezek a morvaországi nevek lebegtek: *Uherský-Brod: Ungriſch Brod*, értelme: 'magyar gázló → révhely' | *Uherské Hradiště: Ungriſch Hradisch*, értelme: 'magyar várhely' | *Uherský Ostroh: Ungriſch Ostra* és *U. Ostrau*, értelme: 'magyar bekerített hely → magyar palánk' (vö. TAGÁNYI K.: MNy. IX, 257, ČERNÝ a VÁŠA i. m. 226).

S vajjon miért van a morvaországi *Brod, Hradiště, Ostroh* nevek mellett az *Uherský, Uherské: Ungriſch*, azaz 'Magyar' jelző? Ha hazánk XI. és XII. század eleji határaitra gondolunk, azonnal érthetővé válnak e nevek. Az illető helynevek 'Magyar' jelzői ugyanis nem mai keletűek. Mint lakott helyek XI—XII. századiak (I.: ČERNÝ a VÁŠA i. m. index alapján; GEBAUER, Slov. staroč. *brod, hradiště* al.), s az a nézetem, hogy nem későbbi bennük az *Uherský, Uherské* jelző sem. *Broda Hungarialis*-ra első adatot 1288-ból van (I. SCHWÁRZ E., Die Ortsnamen der Sudetenländer 145). A XIV. században is *Broda Ungarialis* (1338., 1342. évi adatok BOCZEK VII, 143, 295). A XVI. században a név latinul *Broda Hunnorum*; vö.: „*Broda Hunnorum* 17 Calendas Decembris Anno 1564 | *Brodæ Hunnorum* 4 die Aprilis. Anno 1566“ Pisek Péternek, a magyar-bródi cseh-morva testvérek lelkipásztorának levelében, továbbá az egyház tagjainak latin levelében, amelyet Meliusz Péterhez írtak (RÉVÉSZ IMRE, Meliusz Péter levélváltása a cseh-morva atyafiakkal: Theologiai Szemle 1938. XIV, 254, 257).

Azt mondtam, hogy e nevekben az *Uherský, Uherské* nem későbbi a XI—XII. századnál, s hogy eredetük hazánk akkori határaitól függ össze. Az *Uherský Brod* (van *Český Brod, Německý Brod* Csehországban stb.), *U. Ostroh, Uherské Hradiště* ugyanis az ú. n. *Moravské Slovensko*-ban (Morva-Tótság, vele szemben volt 1918-ig *Uherské Slovensko* = Magyar-Tótság, a mai Szlovákia) a Morva folyóba bal oldalról szakadó *Olsava* folyócska mentén fekszenek (I. L. NIEDERLE, *Moravské Slo-*

vensko. Praha, 1918. I. térkép). Már pedig mind a cseh Cosmas, mind a magyar Bécsi Képes Krónika azt mondja, hogy Kálmán király halálakor és II. István trónraléptekor, tehát 1116-ban Magyarország és Morvaország közt a határ az *Olsava* folyócska volt. Cosmas szerint: „Anno dominice incarnationis MCVI. Ungara gens... regis sui Colomanni post obitum principis eius mittunt ad ducem Wladizlaum, quatenus cum rege novello, nomine Stephano, renovaret et corroboraret antiquam pacem et amicitiam. Quorum dux voluntati acquiescens ea, que pacis sunt, se facturum spondit. Ventum erat *Olsavam* ad rivulum, qui tam Pannonie quam Moravie dirimit regnum. (B. BRETHOLZ, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Berlin, 1923. 215.) — A Bécsi Képes Krónikában meg ezt olvassuk: „Placuit autem regno, ut rex Stephanus cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque venisset ad confinium Hungariae prope fluvium *Orsoua* [kézirati variáns: *Orsua*, s ez magyar nyelvi alakv.] et dux Bohemorum obviam illi venisset, fluvius tamen eos interiacebat.“ (SZENTPÉTERY, SRH. I, 435.)

A cseh történetírók tagadják, hogy Kálmán királyunk halálakor Magyar- és Morvaország közt az *Olsava*, illetőleg magyarul *Orsova* ~ *Orsva* lett volna a határ (l. BRETHOLZ, Die Chronik der Böhmen stb. 215, jegyz.), de persze ugyanakkor elhiszik Cosmas Chronicájának azon állítását, hogy a IX. században Szvatopluk Moráviája „usque ad fluvium *Gron*“ (l. BRETHOLZ i. m. 33), vagyis a Garamig terjedt. Ennek a hitüknek Trianonban érvényt is szereztek.

Magyarország és Morvaország történetében csak két olyan időpont van, amelyekből az *Uherské Hradiště*, *Uherský Brod*, *Uherský Ostroh* elnevezések megérthetők. Az egyikre fontos Anonymus Gestájának 37. fejezete, a másikra a fent idézett Cosmas, illetőleg a Bécsi Képes Krónika 1116. körüli időkre tett adata (erről l. PAULER, A m. nemz. tört. I, 227, 472 és HÓMAN—SZEKFÜ, M. tört. I, 369). Anonymus 37. fejezete többek közt azt mondja, hogy a honfoglalók elfoglalták Sempte, Galgóe, Trencsén, Bolondóe és Bán várakat. „Majd miután a várakba öröket helyeztek el, egészen a Morva folyóig mentek és torlaszokat állítva oda, a magyarok országának határait „usque ad *Boronam* et usque ad *Saruuar*“ jelölték ki (l. SZENTPÉTERY, SRH. I, 79). PAIS DEZSŐ, MAn. 108 és SRH. I, 79 azt írja, hogy *Sárvár*-t az *Olsava* folyó torkolata körül *Ungarisch Hradisch*, *Ungarisch Ostrau* táján kell keresnünk. — A másik Cosmas és a Bécsi Képes Krónika értesítése, amely szerintem hiteles (l. PAULER, MHK. 433 is). Az *Ungarisch* = *Uherský*, *Uherské* jelzők csak úgy érthetők, helyesen csak úgy értelmezhetők, hogy egykor az *Olsava* volt a magyar és morva határ.

De ha a határ az Olsavánál volt, lehetetlen-e az, hogy ott nemcsak *Uherský* vagy *Uherské* jelzővel ellátott tót-cseh eredetű helynevek, hanem magyar nyelvi eredetű helynevek is voltak, vagy ma is vannak. Elvileg ez igen is lehetséges. E területen több olyan helynév van, amelynek gyökérszava a magyarból kifogástalanul megfejtendő, ellenben a tótból — csehből csak ügyel-bajjal magyarázható. Ilyen névnek tartom az *Uherský Brodtól* nem messze fekvő *Bánov* falu nevét. A névre adataink 1339 óta vannak (vö. 1339: „cum bonis suis in *Banow* in Moravia in Metis Vngarie sitis“ **BOCZEK VII**, 168 és **ČERNÝ** a **VÁŠA** i. m. 48). *Bánov* egy *Ban* ~ *Bán* személynév birtokosító -*ov* képzővel alkotott származéka. Értelme tehát: *Bán-é*. *Ban-* szótagon kezdetű eredeti szláv személynéveket **MIKLOSICH** (Die Bildung der slav. Personennamen) nem ismer, s ha itt-ott a szláv nyelvekben van is *Ban* személynév (így a csehben, l. **GEBAUER**, Slov. staroč.), az ilyen személynév idegen lesz. A magyarban régtől fogva vannak *Bán* nevű személyek, s vannak vele alakult *Bán* helynevek is. A személynév a magyar *bán* 'egy végvár parancsnoka' (l. **GOMBOCZ—MELICH**, EtSz.) köznévből alakult.

A legrégebb magyar *Bán* nevű helyek közé tartozik a trencsénmegyei *Bán* = tótul *Bánovce*. Ezt a *Bán*-t látja **PAIS DEZSŐ** Anonymus „Castrum *Bana*“-jában (l. **MAN.** 105, **SRH.** I, 79; l. még **SÁNDOR**, Sokféle XI. 6; **PAULER**, **MHK.** 433). Hogy pedig a trencsénmegyei *Bán* a XI. század végén is megvolt, arra tanú **Cosmas** cseh krónikája.

1091-ben a cseh **Bracislav** herceg kétezernél több katonával **Szent László** királyhoz menekült. **Bracislav** a királynak anyai ágon rokona volt. **Szent László** **Bracislavot** kegyesen fogadta, s katonáinak lakóhelyül „locum qui dicitur *Banov iuxta castrum nomine Trencin*“ engedte át (l. **BRETHOLZ** i. m. 155 és l. **GEBAUER**, Slov. staroč.). **BRETHOLZ** (i. m. 263) ezt a *Banov*-ot azonosnak tartja az *Uherský Brod* tájáu fentebb említett *Bánov*-val (így **ERNYÉY J.**: Turul XXXIX, 8 is), de ez tévedés lesz, mert a morva *Bánov* nincs Trencsén várához közel, de tévedés lesz azért is, mert a lakóhelyül kijelölt *Banov* „in mediis silvis atque in montibus est situs et nimium aptus atque optimus venationibus.“ (l. **Cosmas** szövegét **BRETHOLZ** i. m. 155). A morva *Bánov* nem fekszik ma sem erdők és hegyek között, ellenben a trencsénmegyei *Bán* = tót *Bánovce* (ó-tót **Bánov*) ma is erdős-hegyes vidéken van.

A morvaországi *Bánov*-nak is XI. századi magyar neve *Bán* lehetett, s a magyar *Bán* személynévből való eredete vitán felül áll.

Ugyanezen a tájon van *Boršov* falu (adatok 1333-tól **GEBAUER**, Slov. staroč.; **ČERNÝ** a **VÁŠA** i. m. 53), s ugyanitt van két *Boršice* is (adatok 1220-tól **ČERNÝ** a **VÁŠA** i. m. 53; **FRIEDRICH** II, 180, 322; **BOCZEK** VII, 627: *Borschici*,

Borsiz, Borschizz stb.). Ezeket a cseh-tót helyneveket sokkal elfogadhatóbban lehet a magyar *Bors* személynévből megmagyarázni, mint a feltett cseh *Bořeš*-ből (l. GEBAUER, Slov-staroč.; ČERNÝ a VÁŠA i. m. 53; l. különben PAIS D.: MNy. XXXIII, 278). *Bors* személynévi alakra mutat *Boršov* falu egykori német *Borssendorf* neve is (l. ČERNÝ a VÁŠA i. m. 53).

A magyar *Sár, Sárd, Sáro* helynevekből magyarázhatók meg legkönnyebben az ugyancsak e tájon fekvő következő falvak nevei: *Sárov* (vö. *Šárovy*, Hrad, 1396: *Sarow* ČERNÝ a VÁŠA i. m. 128 és vö. *Sárov*=tót *Šiarovce* Bars m., lévai járás, l. Növy miestop. Slov.) | *Šardice* (vö. 1248: *Sard*, 1320: *Sardice*, l. ČERNÝ a VÁŠA i. m. 128) | *Šardičky* (l. ČERNÝ a VÁŠA i. m. 93, 128 és vö. magyar *Sárd* 1255-től OklSz., LIPSZKY, Rep.). Ezeket a helyneveket a csehből-tótból egyáltalában nem lehet megfejteni. ČERNÝ és VÁŠA i. m. 128 azt hiszi, hogy e cseh helynevek egy ó-felnémet *scara* (jelentés?), *scardo* (jelentés?) közszóból alakult személynévből valók volnának. De mi volna ez ó-felnémet szavaknak közép-felnémet vagy új-felnémet alakja, jelentése. Valószínűbb e morva helynevek magyar eredete, s csak megjegyzem, hogy Anonymus egyik *Sárvár*-át PAIS DEZSŐ e tájon: a Morva—Olsava folyó vidékén keresi (l. MAn. 100 és a hozzávaló térképet).

Alsó-Ausztriában is vannak vagy voltak a magyarság letelepedésére, állandó ott lakására mutató földrajzi nevek. Egy-két ilyen névre WEIGL HENRIK mutatott rá. „Vorderdeutsche Völkerspitter in Niederösterreich“ című cikkéből (l. Monatsblatt des Vereines für Landeskunde und Heimatschutz von Niederösterreich und Wien 1926. I, 26—8) kiemelem a következőket: „Úgy látszik, hogy a magyarok, — az avarok utódai — Alsó-Ausztriában szintén alapítottak állandó telepeket, lakott helyeket. Ma ugyan csak egy ilyen nevű van, s ez *Ungerdorf* (a. m. Magyarfalva), amely a Thaya folyó mellett fekvő Laa szomszédságában fekszik (a Thaya a Morvába szakad). Volt azonban egy *Ungerdorf* Zisterdorf szomszédságában is (Zisterdorf Laa-tól délkeletre, a Morvamezőtől éjszakra fekszik). *Ungerbach, Ungerberg, Ungertal* (a. m. Magyarpatak, -hegy, -völgy) mint lakott helyek neveivel többször találkozunk a Wienerwald-nak nevezett kerületben (= Das Viertel unter dem Wienerwald, vö. STEINHAUSER W., Die gen. Ortsn. in Österreich 99). Strass mellett is a Strassertalban volt egy *Ungerpach* (a. m. Magyarpatak). A Thaya folyó mellett fekvő Laa szomszédságában van *Fallbach* hely.¹ A falut *Fallbach*-nak a XIV. század óta hívják (írva ekkor *Valbach*); 1147-ben *Valua*, később *Ualeuuaha*, 1323-ban *Valiba* az oklevelekbeli írott neve. Ez magyarázható volna a magyar *falva* 'sein Dorf' vagy *faluba* 'im Dorf' szóval.“

¹ Vö. fentebb Ungerdorf Laa mellett.

WEIGL más helyneveket is felsorol, amelyekről magyar eredetet gyanít, de ezek szerintem igen kétségesek, — azt azonban, hogy az *Unger*-nevek, valamint *Fallbach* falu neve magyar lakosságra utalnak, WEIGL H. nyomán STEINHAUSER W. is említi „Zur Herkunft und Bedeutung der nied.-öst. Orts- u. Flurnamen“ című értekezésében (Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. Neue Folge. 1932. XXV, 26—7).

A népneveknek helynevekkül való alkalmazására minden ország helynévanyagából vannak példáink. A magyar népet jelölő német *unger* = oláh *ungur* = cseh *uher* = lengyel *wegrzyn* szó a velünk határos országok helynevei közt megtalálhatók. SCHWARZ ERNŐ „Die Ortsnamen der Sudetenländer“ 55 szerint Cseh- és Morvaországban 3 *Uherce*, 1 *Uhersko*, 4 *Uhřice*, 3 *Uherčice* és 1 *Uhřiněves* nevű helyet említ, amelyek a 'magyar' jelentésű cseh *uher* népnévből alakultak. Sok *Űngurenĭ* van a régi Romániában (l. I. JORDAN, Rum. Toponomastik I, 93, 107), s *Unger*-rel kezdődő nevek vannak Alsó-Ausztriában (l. fentebb) és Stájerországban (l. a régi osztrák helységnévtárt). — Végül utalok e tekintetben NÉMETH GYULA „A honfoglaló magyarság kialakulása“ című művének „A magyar név Kelet-Európában és Ázsiában“ című fejezetére. A magyar tudomány egyik fontos feladata, hogy amilyen történeti alapossággal tárgyalja most MÁLYUSZ ELEMÉR a hazánkban levő *Csehi*, *Horvát*, *Németi*, *Olaszi*, *Oroszi*, *Tóti* helyek neveit (l. Századok LXXIII, 257 kk.), éppúgy számba vétessenek a 'magyar'-t jelölő külföldi *Unger*-, *Űngur*-, *Uher*- stb. nevű helyek is.

Ahol azonban valamely népnévből alakult helynév van, ott esetleg lehet az illető nép nyelve közszavából alakult hely- vagy dűlőnév. A kutatásnak természetesen nagyon gondosnak, körültekintőnek, óvatosnak kell lennie, s aki ilyen nevek után kutat, annak nyelvészeti ismereteken kívül sok-sok történeti ismerettel is kell rendelkeznie. Dél-Oroszországban a volt chersoni guberniumban van *Fedvar* és *Nadlak* nevű falu. A két nevet csak az fogja helyesen értelmezni, aki tudja, hogy e falvakat a XVIII. század közepén a Maros és a Tisza mellékéről kivándorolt szerbek alapították, akik között *Földvár*-ról és *Nagylak*-ról valók is voltak (l. erről ŠAFARIK P. J., Slow. národopis 140, 141; KOSTIĆ M., Srpska naselja u Rusiji 135: Srp. etnogr. sb. XXVI.).

A morva Slovenskoban fekvő *Uherský Brod*, *U. Ostroh*, *Uherské Hradiště*, *Banov*, *Boršov*, *Boršice*, *Šarov* ~ *Šarový* (Hrad), *Sardice*, *Šardičky*, úgyszintén az alsóausztriai *Unger*-, *Fallbach*, a cseh- és morvaországi *Uherce*, *Uhřice*, *Uhersko*, *Uherčice*, *Uhřiněves* helynevek csak erősíthetik azt az ötletünket, hogy *Brno* ~ *Brünn* neve, ha hang- és alakitanilag kifogástalanul levezethető, esetleg lehet magyar eredetű. Hiszen még távolabb fekvő magyar helynevünk is van. *Bécs* (= *Wien*)

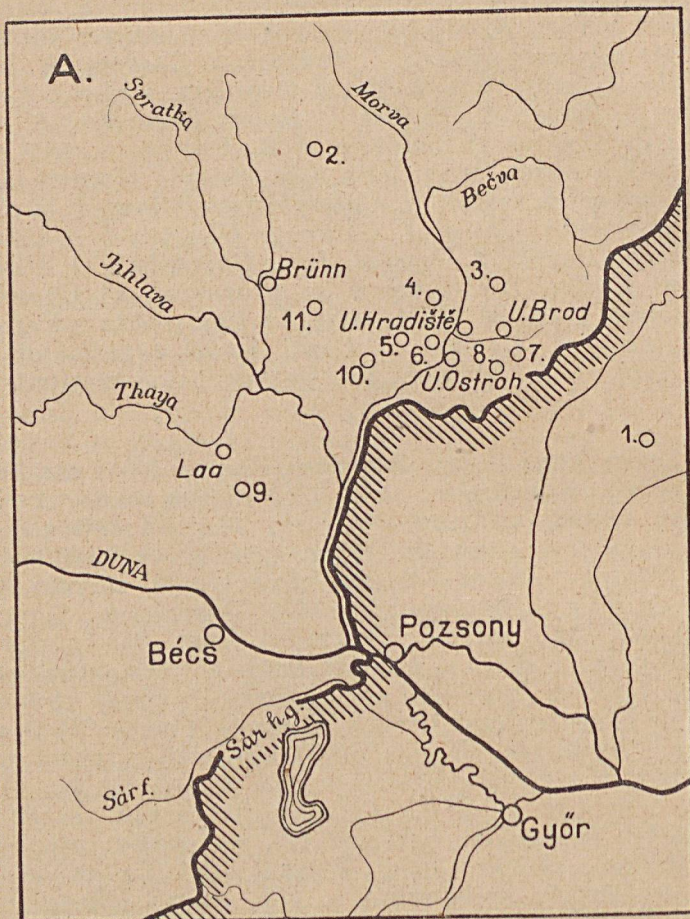
nevére célzok. E név nyelvünkben a honfoglalással egyidejű (l. EtSz.).

Könnyebb áttekinthetőség kedvéért a tárgyaltam területek helyneveit két térképen szemléltetem. Mind a kettőn az árnyékoltt vastag vonal Magyarország 1918. év előtti határát jelzi. A két térképen vannak beírt közös földrajzi nevek. E közös neveken felül az **A.** térképen a valószínűen magyar köznevekből lett helynevek vannak: 1. *Banovce*; 2. *Úsobrno*; 3. *Salaš*; 4. *Salaš* (mindkettő XVI. század utáni lesz, s lehet tót elnevezés); 5. *Boršov*; 6. *Boršice*; 7. *Banov*; 8. *Boršice*; 9. *Fallbach*; 10. *Sardice*; 11. *Sardičky*. A **B.** térképen a közös nevek felül a német *Unger.*, cseh *uher.* 'magyar' népnevet tartalmazó helynevek vannak: 1. *Ungerndorf = Uhřinov*; 2. *Úsobrno*; 3. *Ungerndorf = Uhřice*; 4. *Uhřice*; 5. *Uhřice*; 6. *Uhřice*; 7. *Uhřice*; 8. *Uherčice*; 9. *Ungerndorf*; 10. *Ungerndorf*; 11. *Uhorská ves pri Morave*; 12. *Ungerpach im Strassertal*; 13. *Ungerberg*, Miesenbach eszményi község része; 14. *Ungerschitz = Uherčice*; 15. *Uhřinovice*. *Úsobrno* véletlenül került a számozott helyek közé. — A térképeket DR. GLASER LAJOS készítette.

*

Bakity Anna Brünn-t *Börön*-nek, Kemény János meg *Beren*-nek nevezi. Nyelvünkben egész közönségesek az *ö* ~ *ě* változású szavak, amilyenek *sör* ~ *sěr*, *föl* ~ *řěl*, *börtön* ~ *běrten*, *göröncsér* ~ *gěrěncsěr*. Helynevekben is sok ilyen alakpár van: *Börönd* ~ *Běrěnd* Zala m. (CSÁNKI III, 35, LIPSZKY, Rep.) Kis- és Nagy-Börzsöny ~ *Běrzsěny* Veszprém m. (LIPSZKY, Rep.) stb. Aki mármost azt tartja, hogy Bakity *Börön*-e (Kemény János *Běrěn*-e) a német *Brünn* átvétele, annak azt is el kell fogadnia, hogy igen régi átvétele. A német *Brünn*-ből ugyanis kezdetben csak **Prün* > **Pürün* és **Prin* ~ **Pirin* vagy **Brün* > **Bürün* (és **Brin* ~ **Birin*) válhatott, s mikor aztán nyelvünkben végrehajtódott az *-u* > *-o*, *-ü* > *-ö* (és *-i* > *-ě*) fejlődés, azaz a *-u*- is, *-ü*- (és *-i*-) is nyíltabbá vált, akkor vált nyíltabbra **Bürün* is: *Börön*-né (vö. *pur*, *musia* > *por*, *mossa* stb., *ürdüng*, *cüzičün* > *ördög*, *közükön* stb.). Ez az *-u* > *-o*, *-ü* > *-ö* változás nyelvünkben a XIV. század közepén ment végbe. *Börön* azután a *Börönd* ~ *Běrěnd* stb. analógiák hatására vagy az *-i* > *-ě* változással egyidejűleg *Běrěn*-né válhatott. A vocalismus alapján tehát a német eredet bizonyítható. A német eredet felvételénél külön kellene megmagyarázni a szókezdő magyar *b*-t. *Brünn* nevét ugyanis — az Ofner Stadtrecht adatai alapján — a német köznyelvben a középkorban inkább *p*-vel, mint *b*-vel mondták, ahogy a *Prunner*, *Prünner* nevek szintén felelhetők. A német eredetben azonban nagy kérdés, szabad-e a XI. századra német *Brünn*-t felvenni, mikor ekkor a cseh név *Brlen*.

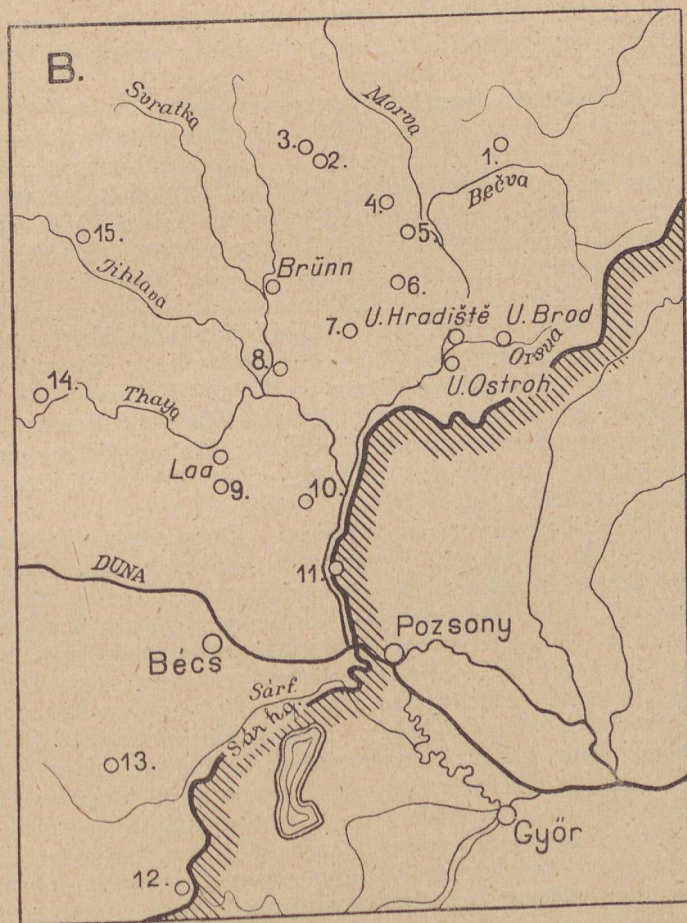
De nem lehet-e a XVI. századi magyar *Börön* s a XVII. századi *Beren* egy régi magyar **Bürën* ~ **Birin* folytatója, s nem lehet-e ez a régi magyar név etimológiájában azonos a mai magyar *Berény* helynévvel?

Berény olyan helynév, amely magyar lakta területeken sűrűn fordult és fordul elő. Van *Balaton*-, *Csák*-, *Diós*-, *Iharos*-, *Iklan*-, *Jász*-, *Karancs*-, *Kis*-, *Lovas*-, *Mező*-, *Nagy*-, *Puszta*-, *Vörös-Berény*, van és volt jelző nélkül használt *Berény* is, az utóbbi Hunyad, Sopron, Temes megyében (CSÁNKI II, 15, III, 495, 601, LIPSZKY, Rep.). A helynév régi volta is igazolva van. A mai *Vörös-Berény*-t Szent István király 1002-ből való görög oklevele σαράβρουεν, az 1109. évi latin renovációs oklevél *zaarberin* (értsd: *Szár-Berény*) néven említi.

A sok *Berény*-nek okleveleinkben előforduló változatai közül említjük a következőket:

Bürë(é)n ~ *Bürí(i)n* (vö. XII. sz./1420: villa *Buren* MNy. XXIII, 363, 368; 1138/1329: terra *Buren* MonStrig. I, 98;

1286: *Buren* CSÁNKI II, 592; 1430: *Chakburen* CSÁNKI III, 319; 1440: *Buren* CSÁNKI III, 601; 1482: *Naghburen* CSÁNKI II, 592; 1217: ville *berin* Szent István-Emlék. II, 626; 1373: *Burn* CSÁNKI II, 592).

Bürë[é]n ~ *Biri(i)n* (vö. 1193: *biren* MNy. XXXI, 159; XVI. sz.: *Byrin*, *Byryn*, *Jaz Birin*, *Jaasz Byrin*, *biriny*, *jaz byriniek*, TAKÁTS—ECKHART—SZEKFÜ, Budai basák stb. 73, 90, 139, 155, 192 és MNy. XVII, 179).

Börë[é]n (vö. 1264: *Boren* CSÁNKI III, 601; 1455:

Fanchbewren CSÁNKI II, 592; a XIV—XV. sz.: *-buren, Buren, -buren* olvasható *ö*-vel is, l. az adatokat *Büre[é]n* al.).

Bërë(é)n ~ *Bëri(i)n* (vö. a *Beren, Berin, Beryn* alakban írott adatokat CSÁNKI I, 648, II, 15, 592, III, 222, 319; MNy. XVII, 179).

Br-en kezdődő alakra nézve vö. 1002/1109: $\sigma\alpha\rho\alpha\rho\beta\rho\upsilon\epsilon\nu$ (l. Szent István-Emlék. II, 622) és 1685: *Jászbrin* (MNy. XVII, 179).

A helynévnek vannak más magyar alakváltozatai (EtSz. és PAIS D.: Szent István-Emlék. II, 621), tárgyalásomban azonban ezekre nincs szükségem, mert nem a magyar *Berény* tulajdonnév eredetét kutatom. Amit azonban ki kell emelnem, az az, hogy *Berény* nevünkben az *-é* (ebből *-i*) újabkori nyúlás eredménye. Akik utóbbi időkben *Berény* nevünk eredetével foglalkoztak, mint R. NAGY L., NÉMETH Gy., PAIS D. (l. NyK. XLVI, 465, MNy. XXVII. 147, Szent István-Emlék. II, 622) és EtSz., valamennyien az *-ény*-t előbbi *-ën*-ből fejlődött magyar nyelvi nyúlásnak tartják. Én is annak tartom. Szerintem is a mai *Berény* régi magyar *Bürën* ~ *Birën* > *Börën* ~ *Bërën* stb. folytatója. Közszavaink közül hasonló fejlődést látunk *görény* (vö. *geren* BesztSzój.; *gwren* SchlSzój.; *geriny, giriny, girind, girin, girhín* stb. MTsz.) és *bölény* (vö. *belin, bölöny* stb. EtSz.) szavainkban.

Több *Berény*-ben vagy *Berény* környékén nem-magyar nyelvű népek is laktak. Ezeknek a nyelvében ma *Berény* = *Birin, Birin, Berin*, esetleg továbbképezve *Birinöök, Berinöök* hangalakú. Így: oláh *Birin* (LIPSZKY, Rep.); *Berin* (Hnt. 1937.) Hunyad m. | tót *Birinöek* (ŠAFÁRIK, Slow. národopis 179); *Berinöök* a szarvasi tótban; *Berinöek* (LIPSZKY, Rep.); *Polnj Birjn* (KOLLÁR, Nár. zpiew. I, 452); *Mezőberény* Békés m. | tót *Berinöek* (LIPSZKY, Rep.); *Karancsberény* Nógrád m. Volt *Birinöek* nevű csárda Pest megyében (l. LIPSZKY, Rep.).

A magyar *Bërény* < *Bërën* ~ *Börën* < *Birën, Birin* ~ *Bürën* alakból fejlődhetik a tótban és a csehben más hangalakú név is. Ha ugyanis egy mássalhangzón kezdődő magyar közszó vagy tulajdonnév belsejében szótagzáró *r* vagy *l*, vagy olyan szótagkezdő *r* vagy *l* van, amelyet rövid magánhangzó követ és előz, más szóval, amely szó belsejében két rövid magánhangzó közt áll, az ilyen magyar közszó vagy tulajdonnév — a tótba vagy a csehbe kerülve — a magánhangzók eltűnésével szótagalkotó *r*-rel, illetőleg *l*-lel alakulhat.

Példáim a következők: A) Magyar szótagzáró *r* = tót *r*: *Körmös* Liptó m. Ebből: tót *Krmeš* (LIPSZKY, Rep., Nový Miestopis Slovenska); XVIII. sz.: *Krmež* (Lex. 1773.). A magyar név eredetére vö. 1351: „Nicolaus, filius Georgii dicti *Kurmus* (olv. *Kürmüs*) de Oztoy“ (Registrum de Lipto... közli HORVÁTH S. 33). — Pap-*Körmösd*, német *Gross-Körmöschd* (LIPSZKY, Rep.); Pap-*Körmesd* (Lex. 1773.) Pozsony m. Ebből

tót *Krmeš* (NIEDERLE, Národop. mapa 163, Hnt. 1937.) (a Nový Miestop. Slov. 48 alatt *Kermes*; NIEDERLE, Národop. mapa *Krmeš* és *Kermes*). — (Kis-, Nagy-) *Kürtös* Nógrád m. Ebből: tót *Krtiš* (Malý, Velký) (N. Miestop. Slov.); vö. *Krtiss* (olv. *Krtiš* v. *Krtyš*) (Lex. 1773., LIPSZKY, Rep); *Krtyš* (NIEDERLE, Národop. mapa 169). — *Tormoš*, a Nyitra mellék-vize: innen *Tormos*, hely Nyitra m. Vö. Anonymus: „ad rivulum *Turmas*“ (a magyar név eredetéről l. PAIS D.: SRH. I, 77). Ebből: tót *Trmaš* (KRIŽKO PÁL egy értekezéséből idézi CZAMBEL, Slováci a ich reč 11); a hivatalos tót név *Tormoš* (N. Miestopis Slovenska).

B) Szóközépi, két rövid magánhangzó közti *-r-* vagy *-l-*: *Balog*, a Rima mellékvize Gömör m.; innen *Alsóbalog*, *Felsőbalog*, falvak Gömör m. Ebből: tót *Blch*, *Blh*, víz neve (l. MELICH, HonfMg. 365); *Nižný Blh*, *Vyšný Blh*, helyek neve (N. Miestopis Slovenska). — *Balogfalva*, Gömör m. Ebből: tót *Blhovce* (N. Miestopis Slovenska, Hnt. 1937.). — Kis-, Nagy *Kereskény* Hont m. Ebből: tót *Krškany* (Malé-, Velké-) (Lex. 1773., LIPSZKY, Rep., N. Miestopis Slovenska, Hnt. 1937.) Eredetére l. *Köröskény* és KNIEZSA: Szent István-Emlék. II, 377. — *Alsó-, Felső-Köröskény*; mint *Kereskény* is (LIPSZKY, Rep.) Nyitra m. Ebből: tót *Krškany* (Dolnie-, Hornie-) (N. Miestopis Slovenska, Hnt. 1937.). A magyar név eredetéről: TAGÁNYI K.: Nyitramegyei Közlöny VIII. 15. sz.; MELICH J., HonfMg. 365; FÜGEDI E.: Századok LXXII, 502.

Aki ismeri a szláv nyelvekbe került idegen szavak, tulajdonnevek alakulását, annak nem kell bizonyítani, hogy idegen nyelvi, tehát magyar nyelvi is — szótagzáró *r* vagy *l* az előtte levő magánhangzóval kapcsolatban, továbbá szóközépi, két rövid magánhangzó közti *-r-* vagy *-l-* a magánhangzók eltűnésével *r*, *l* sonansza alakulhat, s régen is alakulhatott. S ez minden szláv nyelvben, ahol eredeti szavakban van vagy volt *r*, *l* (esetleg csak *r*), alakulhat, alakulhatott. Csak pár példát idézek erre vonatkozólag.

A szláv nyelvekben a 'Kirche' a. m. *crky* (gen. *crkve*) ~ *crkva* (vö. szerb horv. *crkva* stb.). A szó végső forrása népi görög *κυρικόν* < egyh. görög *κυριακόν*, a közvetlen meg vagy egy gót **kyrikō* (így BERN., EtWb.; l. DIELS, Altkirch. Gram. I, 63, ugyanitt régibb irodalom) vagy korai ó-felnémet **kirkūn* (így KIPARSKY, Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934. 244). — A görög *τάραρος* az ógyh. szlávban *trtoro* (vz. Euch. Sin.: *mpimopo*), s az ugyan-csak egyh. görög *κύριε ἐλέησον* < egyh. lat. *kyriēlēison* a csehben *krleš*, esetleg ó-felnémet *kirleise* közvetítésével (vö. GEBAUER, Hist. ml. I. 67 és BERN., EtWb. *kerlešo* al.).

A torontálmegyei Ó-Keresztúr-t ma szerbül *Krstur*-nak, a bácsmegyei *Bács Keresztúr*-t meg *Ruski Krstur*-nak hívják (l. Riječnik mjesta. 1925., Hnt. 1937.). Veglia zsigetét (Quar-

nero öböl, Fiume mellett) a római világban *Curicta*-nak, főhelyét *Curicum*-nak hívták. Ebből a latin *Curicum*-ból lett a mai horvát *Krk* név, Veglia horvát neve (l.: C. JIREČEK, Die Romanen in den Städten Dalmatiens I, 64; P. SKOK, Kako bizantinski pisci pišu etc.: Starohrv. prosvjeta. I, 181 stb.).

Azt tartom mármmost, hogy a X—XI. században egy akkori magyar *Bürën* ~ *Birën* ~ *Birin* vagy *Bërën* alakból a X—XI. századi morva-szlávban: tótban, csehben alakulhatott ó-tót, ó-cseh **Börn* ~ **Břn* ~ **Br'n*.

Igen ám, de *Brünn* legrégebben feljegyzett cseh neve *Brnen* olv. *Br-nen*, ebből *Bři-nen*, adatok 1052-től (l. ČERNÝ a VÁŠA 181; FRIEDRICH, Cod. dipl. r. Boh. I. index; BRETHER, Cosmas Chronik der Böhmen stb.). Ebből a *Brnen*-ből fejlődött később a cseh *Brno* (l. GEBAUER, Slov. staroč.), mai cseh *Brno*. Ilyen tót-cseh *-en*-ből való *-no* alakulásra vö. ó-tót *Strečen*, **Komären* > mai tót *Strečno* (Nový Miestopis Slovenska; NIEDERLE Narodop. mapa 188), *Komárno*; vö. magyar *Sztrecsen* > *Sztrecsén* (Turóci és lipthói reg., Lex. 1773., LIPSZKY, Rep.), *Komárom* (l. MELICH, HonfMg. 387, 389) | ó-cseh *Glaven*, *Opočen* > mai cseh *Hlavno*, *Opočno* stb. Nekünk tehát ezt az ó-morva-szláv: tót vagy cseh *Brnen*-t kell megmagyaráznunk.

Ismeretes, hogy helynevek egyik nyelvből a másikba igen sokszor ragozott alakban kerülnek át.

Így a csehből, szlovénből a németbe került *-ach* végű nevek cseh, szlovén többes locativusok. Pl.: német *Grussbach* < ó-cseh *Grušovach* (ČERNÝ a VÁŠA 173—6) | német *Friesach* < szlovén *Brežah* (LESSIAK, Kärnt. Stationsnamen 84) | német *Flätschach* < szlovén *Blačach* (LESSIAK i. m. 27) | német *Pört-schach* < szlovén *Porččach* (LESSIAK i. m. 60). — Ilyen többes locativusi név a német *Turas* < ó-cseh *Tuřas* (mai cseh: v *Tuřanech*) (l. ČERNÝ a VÁŠA 173—6).

Sok új-latin nyelvi helynév került locativusi alakból a szláv nyelvekbe, s itt, beleilleszkedvén a szláv szavak ragozási rendszerébe, tovább alakult. Így magyarázza SKOK P. (Zschr. f. slav. Phil. II, 394) a többi közt a szláv *Rim* 'Róma' nevet latin *Rōmae* > *Rome* alakból.

A német *ze Achen* dativus-locativusból lett a csehben 'Aachen' *Čáchy* neve (l. MELICH J., Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra: Klebelsberg-Emlék. 163).

Locativusi alakokon kívül vannak más ragos alakokból átvett nevek is. A magyar *Broggyán*, *Pöstyén*, *Topolcsány* stb. tót nyelvi átvételek, mégpedig e nevek többes genitivusi **Brodzan*, *Piešťan*, *Topolčan* alakjaiból, vagyis nem eredeti tót többes nominativusi *-ane* végződésű, későbbi és mai tót többes nominativusi *-any* végződésű (eredetileg accusativusi) formákból (l. erre ČERNÝ a VÁŠA 173—6; GEBAUER, Hist. ml. III, 1: 42, 46, 70, 129, 287, 471).

Újabban kiderült az is, hogy magyar helynevek is átke-
rültek ragos alakban egyes nyelvekbe, s ott e magyar ragos
alakok nominativusi helynevekké váltak. Ilyen nevek: horvát
Čentiba = magyar *Csente* Zala m. (l. MNy. XXXII, 317) | hor-
vát *Kotoriba* = magyar *Kotori* Zala m. (l. MNy. XXIII, 540;
kétségesnek jelzi KNEZSA: MNy. XXXII, 317) | tót *Faluba*,
Felfaluba, *Kisfaluba*, *Ujfaluba*, *Falubka*, *Ujfalubka* = magyar
Mártonfalva, *Szécsényfelfalu*, *Tótkisfalva*, *Ujfalva*, *Ipolynagyszalva*,
Ujfalva Nyitra, Hont, Nógrád m. (l. KNEZSA: MNy. XXXII,
318). Hasonló, *-ba* határozóragos helyneveket közölt az oláh-
ból SZABÓ T. ATTILA (l. MNy. XXXV, 112).

Az én feltevésem is az, hogy a XI. századból származó
morva-szláv: tót, cseh *Brnen* egy X—XI. századi ó-magyar
-n határozóragos alak: *Bürënin* ~ *Birënin* ~ *Birinîn*.

A X—XIII. századi magyarban az *-n* határozórag előtt
a tövégi magánhangzó *-i*, illetőleg *-u* ~ *-ü* volt. Kétségtelenül
bizonyítják ezt a következő adatok: 1142—1146: „Ille tertiam
partem de usonibus, qui caperentur *Gourin*, sancto Martino
concesserat [t. i. Szent István]“ (PRT. I, 597; hibásan: *Geu-
rin* CodDipl. II, 117, PAULER I², 516) | 1200 körül HB. „ki
nopun, w szentii es unutte *cuzicum*.“ A mai hangalak: *Győ-
rön*, *napon*, *közükön*.

A következő adatokban is az *-n* határozórag előtti *-i*, *-y*
tövéghangzó lehet, de az is lehet, miként PAIS DEZSŐ: MNy.
XXXI, 314—5 írja, hogy bennük az *-i*, *-y* 3. személyű birto-
kos személyrag: 1075/1217: „piscacionem in eodem danubio,
in loco, qui dicitur *wagetuin*. In *sitouatuin* dedi undecim do-
mus piscatorum et terram ad quattuor aratra, et piscacionem
in danubio in eodem loco, qui *sitouatuin* dicitur.“ (MonStrig.
I, 55, innen PAULER I², 516) | 1285: „ad *keuruspotokatewyn*“
(NyK. XXV, 143, innen OklSz.). Ezek az adatok mai nyelven:
Vágtön, *Zsitvatön*, *Körispataktön*, a régi nyelvben azonban a
Wagetuin, *sitouatuin*, *keuruspotokatewyn* lehet annyi is, mint
-tövén. Az *-n* előtti *-i*, *-y* tehát nem okvetlenül tövégi magán-
hangzó.

A *Gourin* 'Győrön', *cuzicum* 'közükön' alapján azonban
igen is felvehetünk egy X—XII. századi magyar *Bürënin* ~
Birënin ~ *Birinîn* locativusi alakot.

Nyelvünkben három locativusi rag van: *-n*, *-t* ~ *-tt*, *-ben*
~ *-ban*. Hogy melyiket mely helynévnel használjuk, azt a
mindenkori nyelvszokás határozza meg. Ma azt mondjuk:
Győrben, írni írjuk még ezt is: *Győrött*, ahogy régebben volt
a nyelvszokás, a XI—XIII. században pedig azt mondták:
Gyöürin azaz *Győrön*, amit ma nem mondanánk. Hasonlóan
ma *Egerben*, *Modorban* lakik valaki (l. CzF.), régebben *Egren*,
Modron (l. SZILY K.: MNy. XV, 131 és vö. 1568: „az mÿ
modrÿ polgarynkat“ DEÁK, M. hölgyek lev. 69). Ma azt mond-
juk: *Stuttgártban*, *Olmützbzen*, *Erfurtban*, SÁNDOR ISTVÁN a

Sokfélében azonban azt írja: *Stutgárdon* (II, 142), *Olomutzon* (II, 134), *Erfurton* (II, 136) stb. Más idevonatkozó adatokat I. SZILY K.: MNy. XV, 130 és JUHÁSZ J.: MNy. XXVI, 206.

Ma azt mondjuk *Berényben* (CzF.); így már a XVI. században is (I. TAKÁTS S.—ECKHART F.—SZEKFŰ Gy., Budai basák 342). A fenti példák azonban arra vallanak, hogy volt vagy lehetett *Berényen* is. Hogy azonban a *-ben* helyhatározórag kialakulása előtt csak *-n* vagy *-t* ragos locativusi alakja lehetett *Berény* < *Bērēn* helynevünknek, nem lehet kétséges.

Az ó-magyar *Bürēnin* ~ *Birēnin* ~ *Birin* locativusi alak tehát nem feltevés, hanem valóság. Egy ilyen ó-magyar alakból meg a X—XI. századi morva-szlávban: tótban, csehben a fentebb kifejtettek alapján szabályosan fejlődhetett morva-szláv: tót, cseh **Br̥n̥n* > *Br̥nen*. Ez a magyar eredetű *Br̥nen* beleilleszkedett az eredeti tót, cseh *Strečen*, *Komären*, *Glaven* > *Hlaven*, *Opočen*, *Gnezden* Cosmas (I. GEBAUER, Slov. staroč.) stb., vagyis *-en* végű helynevek csoportjába. Amint ezek *Strečno*, *Komárno*, *Hlavno*, *Opočno*, *Hnězdno* ~ *Hnězno* alakúvá fejlődtek, *Br̥nen*-ből is *Br̥nno* > *Brno* lett.

Fentebb azt kérdeztem, nem lehet-e *Brünn* XVI—XVII. századi magyar *Bērēn* ~ *Börön* neve egy ó-magyar *Büren* ~ **Birin* folytatója. Határozott igennel — adatok hiányában — nem merek reá felelni, de sok valószínűsége van. Ugyanakkor a XIX. század elején BERNOLÁKTól használt *Brin* nyilván a német *Brünn* feltehető **Brin* változatának magyar mása lesz, bár itt is kevésbé érthető a *B-* a várható *P-* helyén (I. erről fentebb). Azzal sem foglalkozom, hogy a német *Brünn*, lat. *Bruna* csakugyan a régi cseh nyelvjárási *Bri-no* (I. GEBAUER, Hist. ml. I, 272 is), *Brino*, *Bruno* (TRÁVNIČEK, Hist. ml. čslov. 113) átvétele-e. Bizonyos, hogy nem ez az egyetlen elfogadható magyarázata.

Előadtam megfajtési kísérletemet, igyekeztem nemcsak hangtanilag — bár ez a legfontosabb —, de történetileg is megokolni. A magyarság, a magyar törzsek (*Beren* nyilván törzsi név) Bécs—*Brünn* területét a X. században is jól ismerték. A magyarok *kabar: kovár* törzse (I. MELICH: MNy. XXIV, 246, NÉMETH Gy., Honf. Kial. 235 stb.) 881-ben ezeken a tájakon harcolt: „*Primum bellum cum Vngaris ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite*“ (KLEBEL ED.: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 1921. 37), s azóta a mai napig e területeket a magyarok jól ismerik. Az 1116. évi magyar határ a morva Olsava volt; Szent István előtt meg Melknél húzódott. Bécs—*Brünn*—Ungarisch Hradisch—Pozsony között: Alsó-Ausztriában és Morvaországban vannak X—XI. századi magyar telepekre valló földrajzi nevek.

Hangtanilag, történetileg megfajtési kísérletem nem alap nélküli. Ahogyan KOLLÁR JÁNOS Európát szláv helynevekkel teletűzdelte, vagy ahogy DRÁGANU MIKLÓS Magyarországot

oláhokkal tele rakta, nem akarom én Morvaországot, Ausztriát magyar nevekkal teletűzdelni. De ilyen magyar nevek Morvaországban és Ausztriában valóban vannak. Brünn magyarsága sem lehetetlen. S azt hiszem, megfejtési kísérletem nem rosszabb az eddig elhangzottaknál.

MELICH JÁNOS.

Kiadásért felelős: Melich János.

32.844. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)